

EMPIRIZAM
I EKLEKTICIZAM
POLITIKE

JOHN D. B. MILLER

»THE NATURE OF POLITICS«

(reprint. Penguin Books, Leicester,
1967, str. 300)

Ova nas Millerova knjiga još jednom podsjeća kako je u politici, pa čak i onda kada je riječ o političkoj teoriji, teško biti dosljedan ako se, naravno, želi ostati u korespondenci sa političkom zbiljom. Ovo to prije ako se politička realnost ne dovodi u pitanje, nego se uzima kao jedini kriterij razmišljanja o njoj samoj. Iz ovoga su moguća dva izlaza: empirizam (ili bolje empiricizam) gdje se »ispituje«, »promatra«, »mjeri«, »klasificira« politička realnost i eklekticizam u kome se mogu »napabirčiti« »teorije« adekvatne takvoj političkoj realnosti. Miller se odlučio za njihovu »sretnu« kombinaciju: za eklekticizam kao metod, a za empirizam kao kriterij. Bogatstvo formi i odnosa političkog realiteta može da potvrdi, na ovaj ili onaj način, i najrazličitije teorijske postavke.

Miller, mada u osnovi eklektičar, može pobuditi naše simpatije po tome što iznosi mnoga interesantna pitanja vezana uz fenomen politike i političkog, ali ne robuje ni jednoj znanstvenoj orijentaciji ni ideološkoj predrasudi. On se ne stidi da to prizna kad već u uvodu kaže da će se u njegovim razmišljanjima o prirodi politike prepoznati mnogi od kojih je on učio.

Na što mislimo kad kažemo da je nešto političko? Kakvu vrstu ljudske aktivnosti imamo na umu? Suočeni s djelima ljudi mi ih nazivamo: umjet-

nička, ekonomska, religiozna, odgojna ili politička. Za sva ostala djela i aktivnosti kao da je sve jasno i svima razumljivo osim kad je riječ o političkim. Tu kao da se uvijek iznova pitamo: što je to?

Na to pitanje pokušava odgovoriti i Miller. On politiku izvodi iz nesklada, razlika i konflikta. Politika nalazi svoj *raison d'être* u nesuglasji i konfliktu. U samoj biti politike je konflikt. U svijetu opće suglasnosti, kaže Miller, ne bi bilo mjesta za politiku (str. 14). Gdje je pravi izvor tim razlikama i konfliktima? Miller smatra da oni proizlaze kako iz fundamentalnih socijalnih, razlika (materijalnih uvjeta, statusa, moći) tako i iz razlika u mišljenjima, težnjama itd. Ipak glavni akcenat autor stavlja na materijalne uvjete društvene egzistencije. Nejednake ekonomske mogućnosti stalni su izvor socijalnih diferencija i političkih napetosti. Miller smatra da ljudi egzistiraju u uvjetima stalne oskudice u kojima ne mogu zadovoljiti sve svoje želje i potrebe. Iz ovoga nužno nastaju ekonomske i socijalne razlike i to ne samo među pojedincima i grupama određenog društva, nego i među državama u kojima su ekonomski resursi neravnomjerno raspoređeni i gdje postoje nejednake sposobnosti da se oni koriste, što sve izaziva političke tenzije između njih.

No i pored silnih razlika među ljudima i napetosti što ih one izazivaju, Miller ne smatra da se društveni život odvija u stalnom »ratu sviju protiv svih«, već u određenim sistemima prava i poretka u kojima ljudi nisu u svemu suprotstavljeni, već žive u (relativno miroljubivim uvjetima... Naravno, ne može se nikada očekivati suglasnost u svemu. Zbog toga je iluzorno očekivati nestanak politike, kao neophodnog društvenog regulatora. Nema ničega u dosadašnjoj povijesti, kaže Miller, što bi nas upućivalo na

to da će biti eliminirane razlike i politika kao njihov refleks. Ali politika nije tek puki odraz socijalnih divergencija, već i prilično moćna socijalna snaga, koja najčešće uspijeva da društvene proturječnosti održi u »granicama poretka«. No tu su i granice političke moći, jer postoje među ljudima takve diferencije i nejednakosti koje ni »najbolje vodena politika, najbolja vlada« ne mogu eliminirati. One su, po Milleru, rezultat ne samo neravnomjerne distribucije resursa, podjele rada, mogućnosti obrazovanja i naučnog usavršavanja, nego i posljedica »neadaptibilnosti ljudskih bića«, različitih individualnih osobina, shvataju, težnji, moralnih i vjerskih pozicija, itd. Zadovoljiti nečiji osjećaj pravde, kaže Miller, često znači izazvati nepravdu kod drugoga (28). To je istina, samo nečiji osjećaj pravde ili nepravde ne izvire iz strukture nečijeg bića, iz njegove »čiste moralne pozicije«, već je u krajnjoj liniji rezultat mjesta i uloge što ih pojedinac ili grupa zauzimaju u društvenoj proizvodnji i raspodjeli i prema tome, zavisi od mogućnosti da zadovolje svoje potrebe. »Vlada ne može učiniti ljude boljima i mudrijima« (29). Ni to ne možemo prihvatiti, jer iz materijalne bijede najčešće izvire i duhovna što najneposrednije utječe na nečiju »dobrotu« i »pamet«.

Iako smatra da su mnoge promjene što se događaju u društvu rezultat politike, Miller ističe da politički pokret sa svojim ograničenim sredstvima ne može nikada u potpunosti ostvariti ono čemu teži zbog inherentne ograničenosti sistema unutar kojeg se vrši politička akcija. Naravno, ako se polazi (kao što to čini Miller) od apriorne teze da je dati sistem dobar i nepromjenljiv i da je smisao i poziv politike u tome da djeluje jedino u okviru sistema, onda zaista politika nema mnogo sredstava da realizira svoje ciljeve. Međutim ako pod političkom akcijom shvatimo i takvu akciju koja stavlja u pitanje i sam sistem, onda su granice djelovanja i efekti političke akcije bitno drugačiji.

Govoreći, u prvom dijelu studije, o još nekim aspektima politike, Miller ističe njenu atraktivnost. U politici se, kaže on, ogleda i prelama sve ljudsko; ona ima svu privlačnost i draž igre. Onaj tko se upusti u političku igru

osjeća se kao šahovski majstor koji igra simultanku sa najrazličitijim protivnicima (31).

U drugom dijelu (»Interesi i pojedinci«) autor nastavlja razradu svoje teze o konfliktom karakteru politike. Pojam interesa je od primarne važnosti u pristupu fenomenu politike. Aktualna politika je stvar neprekidnih tenzija, uvijek nanovo uspostavljenog i narušavanog ekvilibrija između različitih interesa. Da bi se otklonili mnogi nesporazumi u pogledu interesa i njihove socijalne manifestacije, potrebno je shvatiti da se i u samom pojedincu stječe i prelama mnoštvo različitih, često i kontradiktornih interesa. Pojedinac može biti u isto vrijeme otac, sin, radnik, motorist, ljubitelj pasa, član političke partije, njen predsjednik, igrač u nekoj igri, potrošač, intelektualac. (42) Svaka od ovih »uloga« predstavlja potencijalnu vezu s nekim interesom, zavisno od toga koliko je pojedinac apsorbiran u pojedini aspektu svoga života i kakav značaj taj interes ima za društvo u širem smislu. Interesi mogu biti politički relevantni jedino ako su organizirani i aktivni (»interesne grupe«, »grupe za pritisak«) jedno poglavlje studije posvećeno je sredstvima i metodama djelovanja interesnih grupa.

U trećem dijelu (»Funkcija institucija«) autor pokazuje specifični karakter političkih institucija čije je bitno obilježje moći. Institucija koja ne posjeduje moć ne može se nazvati političkom. To ne znači da političke institucije stalno primjenjuju svoju moć, ali one je posjeduju i pripravne su da je primjene kada to bude potrebno. Političke institucije, za razliku od nekih drugih društvenih institucija nisu samo izraz nečijih uvjerenja, shvatanja, tradicije, sklonosti, opredjeljenja, nego prije svega izraz interesnih konfliktata i nastojanja da se i u takvim uvjetima osiguraju mogućnosti za relativno miran život i kooperaciju među ljudima. Ipak Miller naglašava da su institucije i poredak često u službi onih koji imaju moć i, prema tome, mogućnost da svoje interese zaštite i da ih predstave kao opće. »Politička odluka na kraju će uvijek slijediti kurs relativno najjačeg interesa«. (102)

U četvrtom dijelu Miller govori o značaju ideja u politici, a u petom o nekim karakteristikama političkih

sistema. Prezentira i svoju klasifikaciju suvremenih političkih sistema. Polazeći, sam kaže kako ne od ustavnih kriterija nego od činjenice kako se pojedini politički sistemi aktualno očituju, Miller razlikuje šest tipova političkih sistema (učvršćeni parlamentarni; eksperimentalni parlamentarni; militaristički i ograničeno despotski; kvazi-klerikalni; kolonijalni i komunistički sistem). Ova Millerova klasifikacija ni po čemu ne zaslužuje posebnu pažnju i ne bismo je mi navodili da na jednom mjestu ne spominje i jugoslavenski politički sistem i to u takvom kontekstu i na takav način da ne možemo jednostavno prijeći preko toga. Ali ne zbog neke nacionalne surevnjivosti već zbog znanstvene objektivnosti (odnosno neobjektivnosti i proizvoljnosti autora). Jugoslavenski politički sistem za njega je negdje na granici između komunističkih militarističkih i kvazi-despotskih političkih sistema (247). Pa i kad bi jugoslavenski politički sistem bio »granični« (ali svakako ne granični na način kako ga Miller svrstava) to autora ne bi oslobađalo obavez da nešto više kaže o tome sistemu, da bar pokuša obrazložiti zašto je u njegovoj klasifikaciji taj sistem svrstan na tako sumnjive »tromede«. O tome, međutim, nema ni riječi. Radi toga takvu klasifikaciju moramo nazvati proizvoljnom i ne-tačnom.

U posljednjem, šestom dijelu »Problemi političkog studija« autor pokušava da odgovori na tri osnovna pitanja: zašto studirati politiku, kako tome pristupiti i kojih standarda se pridržavati.

Korisnost studija politike teško da još netko dovodi u pitanje, ali poteškoće njenom pristupu su brojne. Politika je koliko racionalna toliko i iracionalna aktivnost. Motivi koji vode ljude u političku akciju i forme koje te akcije poprimaju u tako su čvrstoj vezi sa osnovnim interesima i strastima ljudi, da nose sa sobom svu »tragediju« i »komediju« ljudskog života. Može se navesti mnogo odgovora na pitanje: »čemu studij politike?« Zaključimo s jednim protupitanjem autora: ako se pitate zašto nekvalificirani čovjek gradi most, zašto se to isto ne biste upitali i za onoga tko vodi državu?

Jovan V. Mirić

SUVREMENI POLITIČKI SISTEM

H. V. WISEMAN¹

»POLITICAL SYSTEMS«

Some Sociological Approaches

Prvo izdanje, 1966

London, Routledge and Kegan Paul

Drugo izdanje 1967.

Moderni politički sistem je složen skup raznovrsnih snaga, oblika interesa i odnosa ma koliko se on, stvarno, pričinjao ili bio njihova sinteza. Ta sinteza, bez sumnje značajna i neophodna, zadržava se na vanjskom planu, na planu organizacije i održanja općih uvjeta suvremenog društvenog života.

I po svojoj strukturalnoj, i po svojoj formalno-organizacionoj osnovi, moderni politički sistem je nešto novo u odnosu na tradicionalni. Njegova razlika prema ovom manifestira se u osnovi, u strukturi, u funkciji, u orijentaciji.

Među brojnim teorijskim studijama o političkom sistemu, koje su danas napisane u svijetu, zapaženo mjesto zauzima i rad profesora Wisemana »Political Systems«. Profesor Wiseman je pokušao da sa sociološkog aspekta istraži ovo, veoma složeno i kompleksno područje političkih nauka. Prezentirajući nam, na sistematičan način, teorije mnogih eminentnih ličnosti našeg doba, autor nas upoznaje sa plejadom političkih sociologa i politologa kao što su: Gabriel Almond, David Easton, Edward Shils, Seymour M. Lipset, Harry M. Johnson, T. B. Bottomore, James S. Coleman, Leonard Binder, Robert K. Merton, David Apter i mnogi drugi.

Svoje analize prof. Wiseman podijelio je u sedam poglavlja: 1) Neki opći pojmovi, 2) Politička kultura, 3) Tipologija političkih sistema, 4) Politički sistem § I, 5) Politički sistem § II, 6) Ekonomski i društveni razvitak i politički sistem i 7) Strukturalno-funkcionalne analize.

¹ H. V. Wiseman je profesor i šef odjela političkih nauka na Exeter univerzitetu.

U prvom poglavlju autor izlaže neke osnovne pojmove koje je nužno znati i razlikovati ako se želi izvršiti sociološki pristup studiju političkih sistema. On polazi od Parsonsovog određenja društvenog sistema, kao sistema procesa interakcija između aktera, a zatim nas upoznaje sa pojmom strukture, uloge i norme. Društveni sistem po mišljenju autora tendira uspostavljanju equilibriuma ili ravnoteže snaga koje opet pokazuju tendenciju prema integraciji ili dezintegraciji sistema. Društveni sistem sastoji se od pojedinaca koji su međusobno povezani jedan s drugim na bazi minimalnog stepena komplementarnih očekivanja. Autor razlikuje, što je u skladu sa mišljenjem većine građanskih sociologa, četiri funkcionalna problema društvenog sistema: 1) održavanje struktura i upravljanje napetostima; 2) adaptacija, 3) postignuće ciljeva ili zadovoljenje ciljeva i 4) integracija. Ove četiri kategorije autor ispituje u onoj mjeri koliko je potrebno da bi u to uključio a zatim i istražio politički sistem.

Moderni razvitak društva doveo je do znatnog stepena strukturalnih diferenciranosti različitih funkcionalnih pod-sistema, a političke strukture u svakom sistemu pokazuju mnogostruku funkcionalnost. U nekim društvima, kaže autor, određene strukture u pod-sektorima izvršavaju funkcije koje su pak u drugim društvima orijentirane prema specijaliziranim institucijama npr. u sektoru postizavanja ciljeva. Kao primjer prof. Wiseman navodi feudalne institucije koje uglavnom izvršavaju integrativne funkcije, premda se one odnose i na postizavanje ciljeva. Što je društvo primitivnije strukture će biti manje diferencirane ali mnogostruko funkcionalne. U samoj politici postoji veći ili manji stupanj strukturalne specijalizacije što znači da neke institucije (političke stranke, ili vladine institucije) mogu izvršavati različite funkcije.

U drugom poglavlju dat je prikaz političke kulture. Autor nas upoznaje sa Almondovim idejama o političkoj kulturi, koje su usko vezane uz pojam političkog sistema. »Politički sistem« kaže Almond »je sistem interakcija«. Osnovna jedinica političkog sistema je uloga, tj. »organizirani sektor orijentacije aktera koji konstituira i defi-

nira njihovo učešće u interaktivnim procesima«. Osnovno pitanje koje nam se ovdje postavlja, je pitanje odnosa između političkog sistema i političke kulture?. Politička kultura kaže autor je specifična politička orijentacija aktera prema političkoj akciji, odnosno svaki politički sistem djeluje unutar političke kulture. Politička kultura ne mora koincidirati sa određenim sistemom. Kao primjer Wiseman je naveo Britaniju i zemlje Commonwealtha koje imaju zajedničku političku kulturu ali razne političke sisteme. S druge strane postoje zemlje kao npr. Francuska koja unutar jednog političkog sistema uključuje različite političke kulture. Govoreći o političkoj kulturi, Wiesman se poziva na Almonda i Verbu koji istražujući političke kulture Britanije, Sjedinjenih Američkih Država, Njemačke, Italije i Meksika sugeriraju tri široka tipa političke kulture: 1. parohijalnu, 2. podaničku i 3. participantsku političku kulturu. Za prvi tip karakteristično je što nema specijaliziranih političkih uloga, već samo »difuzne političko-ekonomske i religiozne uloge«; za drugi visoka frekvencija orijentacija prema diferenciranom političkom sistemu i »autoputu«, a vrlo mala prema »inputu«, a za treći, »da su pojedinci orijentirani prema sistemu kao cjelini, prema input i autput strukturama.« Parohijalna kultura odgovara tradicionalnim političkim strukturama, podanička centraliziranim autoritativnim strukturama a participantska demokratskim političkim strukturama.

Zatim, u trećem poglavlju, prikazana je tipologija političkih sistema. Ona ukazuje da su učinjeni brojni pokušaji klasifikacije političkih sistema kako od strane sociologa tako i politologa. Većina sociologa koja se bavila ispitivanjem političkog sistema analizira odnose između političke vlasti i drugih društvenih fenomena kao npr. ekonomske vlasti i društvene stratifikacije. I ovdje se autor poziva na opsežnu klasifikaciju koju je izradio Bottomore i Ginsberg. Bottomorova klasifikacija kako i sam autor priznaje uglavnom je deskriptivna, ali i druge klasifikacije kao što je jednostavna dihotomija između demokratskih i totalitarnih

država nije mnogo uspješnija. Neke tipologije upotrebljavaju kao kriterij svog razlikovanja prirodu autoriteta ili vlasti u političkom sistemu, služeći se (idealnim tipovima) Maxa Webera: racionalno-legalnim, tradicionalnim i charismatskim.

Opći pojmovi političkog sistema pomno su obrađeni u četvrtom poglavlju. Međutim, definirati pojam političkog sistema kao i njegove osnovne komponente nije lak posao. Autor je ove mnogobrojne pokušaje veoma sistematično izložio i kao iskusnan poznavalac ove problematike izdvojio one koji su za nas od većeg interesa i značaja. Pri svemu tomu bitno je da svaki politički sistem sadrži političke strukture, političke uloge, odnose interakcija između aktera, bilo pojedinaca ili kolektiviteta i političke procese. S druge strane politički sistem kao pod-sistem društva neprestano se nalazi u procesu interakcija sa drugim pod-sistemima.

Autor nas dalje upoznaje sa pojmom političkog sistema unutrašnje ravnoteže sila. Da bi potkrijepio ovo danas veoma rašireno shvatanje citira poznatog američkog sociologa Gabriela Almonda koji kaže: »Politički sistem interakcija, koji postoji u svim nezavisnim društvima i koji vrši funkcije integracije i adaptacije (kako interno tako i prema drugim društvima) pomoću upotrebe ili pretnje upotrebom manje više legitimne fizičke prisude«. (100). Ovdje nam se, prije svega nameće pitanje opravdanosti i naučne fundiranosti ovakvog određenja pojma političkog sistema.

Jedan od najranijih pokušaja da se pruži model političkog sistema sadržan je u Eastonovim analizama. On istražuje kako se donose autoritativne odluke i kako se izvršavaju u društvu. I njegov model bazira se na principu relativne ravnoteže, kao sistem »povratne sprege« (»Feedback«). Easton je bio jedan od ranijih zastupnika input-output funkcija pomoću kojih su vršene analize političkog sistema iako je bio svijestan opasnosti i ograničenja koje one kriju u sebi.

U petom poglavlju Wiseman se ponovno vraća na razmatranja o političkom sistemu.

U predzadnjem poglavlju prikazan je ekonomski i društveni razvitak i politički sistem. Ovdje, autor nastoji da utvrdi odnose između ekonomskog

razvoja i političkog sistema koji proizlaze iz problema »političke modernizacije« i pita se da li ekonomska modernizacija automatski vodi prema političkoj modernizaciji?. Analiza rezultira pokušajem da se vidi veza između ekonomskih i društvenih promjena u jednu ruku i političkih u drugu. U zadnjem poglavlju autor je prikazao strukturalno-funkcionalne analize.

Na kraju treba istaći da je knjiga prof. Wisemana veoma interesantna i značajna. Značajna je stoga što je istraživanje političkih sistema kroz sociološki pristup za nas, više ili manje, novo područje studija. Ona je nastala kao rezultat autorova pomna izučavanja čitavoga niza teorija iz područja sociologije politike i s tim u vezi političkog sistema u njegovom najširem smislu. Budući da se radi o disciplini koja još nije jasno definirana i precizno razgraničena, svoje analize prof. Wiseman dokumentira kompleksom teorija danas najpoznatijih građanskih sociologa i politologa, ukazujući na dominirajuća stanovišta u nauci i literaturi, ponekad kritički se osvrćući na njih.

Ovdje bi imali u prvom redu da primijetimo da građanski sociolozi i politolozi, a u tu kategoriju po našem mišljenju spada prof. Wiseman, ne baziraju svoja istraživanja na marksističkoj koncepciji i analizi, tj. ne vode računa o stepenu proizvodnih odnosa kao bazi koja determinira superstrukturu društva. Teško da nas ovakve analize mogu zadovoljiti. I ne samo to, ne mogu nas zadovoljiti niti tipologije i klasifikacije koje nam oni nude. Jer strukturalno-funkcionalne koncepcije koje je Wiseman veoma vješto interpretirao, a Almond upotrijebio kao osnov klasifikacije političkih sistema, (bitna je struktura političkih uloga unutar političkog procesa) pokazuju niz nedostataka. Jedan od glavnih je svakako nedovoljno objašnjena veza između strukture političkih funkcija, koja je za njih bitna i svih onih faktora koji djeluju u društvu.

No bez obzira na sve to uvjereni smo da je knjigu prof. Wisemana veoma korisno pročitati jer ona može poslužiti kao priručnih svim onima koji se bave problematikom političkog sistema.

Stefica Deren

ODABRANI TEKSTOVI O DRŽAVI I POLITICI

»DRŽAVA I POLITIKA« I/II

Priredili:

A. KREŠIĆ i R. VUJČIĆ

izd. »Sedma sila«, Beograd, 1968.

Uobičajeno je da se naše doba naziva dobom politike. Ali za koje se povijesno razdoblje može reći da nije bilo političko. Je li Platonovo, Makijavelijevo, Hobsovo ili Markusovo vrijeme bilo manje političko od našega? Teško da bi se to moglo tvrditi. Normalno je da smo iz prošlosti mnoge stvari zaboravili, a one kojih se još sjećamo, više ih ne osjećamo, pa tako i nehotice prošlosti činimo »nepravdu«, ili joj, pak, izričemo komplimente.

Ako je društveni život čovjeka bio i ostao eminentno politički, da li je onda politika »defekt«, prokletstvo njegove društvene egzistencije, ili je ona oznaka čovjekove socijalne biti? Je li ona samo regulativni instrument klasnog društva, ili čovjekovo društveno obilježje? Postavljena su još mnoga pitanja i davani različiti odgovori. No, bez obzira kako prišli određenju pojma politike – kao indeksu čovječnosti i ljudske zajednice, ili kao instrumentu za reguliranje odnosa u klasnom društvu – jedno je sigurno: sva dosadašnja povijest jest politička povijest, ili: prije svega to je politička povijest. Ako je, bar donekle, tačna teza da nas povijest ne može ničim naučiti, onda ona prije svega odnosi na političku povijest, u kojoj smo imali toliko primjera i upozorenja kako se ne smije postupati, pa su nas ipak politički razum i politička mudrost mnogo puta neugodno iznenadili, razočarali i obeshrabrili. No i pored svega ne može se osporavati da je politička povijest sastavni dio narodne tradicije i društvene kulture, pa i zbog toga zaslužuje pažnju izaziva interes ne samo onih koji se profesionalno bave političkom historijom i političkom teorijom, nego i mngo šireg kruga interesenata. Ovaj interes kod nas sve je intenzivniji, naročito u posljednjih nekoliko godina otkako se osnivaju i

posebne znanstvene i nastavne institucije za izučavanje političkih fenomena, što je već samo po sebi rezultat određene demokratske atmosfere, otvorenosti i sluha, kako za ideje prošlosti tako i za traženje novih ideja i novih mogućnosti u društvenom organiziranju i sve slobodnijem i humanijem životu u zajednici. U ovoj »ekspanziji« interesa za sve što je političko, osjeća se prilična oskudica u odgovarajućoj literaturi na našem jeziku, pa je svaki vredniji prilog iz ove oblasti to dragocjeniji.

Izbor tekstova iz historije političke misli – »Država i politika« – donekle će popuniti prazninu i, bar djelomično, zadovoljiti interes za upoznavanjem političkih ideja prošlosti. U izboru gotovo nepregledne i tako heterogene građe, pred sastavljače su neminovno iskrslili mnogi problemi, od kojih spominjemo samo neke: koga autora odabrati i što odabrati iz opusa pojedinog mislioca, a što bi ga najpotpunije predstavilo u domeni o kojoj je riječ, zatim, na koji način svrstati odabranu građu itd. Što se ovoga posljednjega tiče, autori su se, uglavnom, držali kronološkog principa, a odstupali su samo onda kada im se činilo da neko učenje više predstavlja neku drugu historijsku etapu, negoli idejnu karakteristiku svoga vremena. Međutim, treba odmah reći da nema objektivnog principa selekcije koji bi svakoga zadovoljio. Bilo kakav princip selekcije, ističu i sami autori, već je interpretativni element selektora. Zato i svi prigovori koji bi se mogli uputiti sastavljačima »Države i politike«, u tome smislu, osnovani su i nisu osnovani. Oni, uostalom, i nisu imali pretenziju da sastave iscrpnu hrestomatiju iz historije političke misli. »Država i politika«, kažu, treba da posluži kao svojevrsan uvid u historiju političke misli. On ne može zamijeniti historiju političkih ideja kao nauku, a nije ni dovoljno iscrpan da bi bio prava hrestomatija o predmetu te nauke. U ovakvom jednom suženom izboru nemoguće je bilo obuhvatiti sve političke ideje i njihove protagoniste. Ne može ni biti takve »prave«, tako sveobuhvatne hrestomatije u kojoj bi to bilo moguće. Pa ipak, čini nam se, i pored uvažavanja onoga što je naprijed rečeno, da su još neki politički mislioci i njihove ideje, mogli naći mjesta u

ovoj knjizi. Tako, po našem sudu, nije smio biti izostavljn F. Bejkn kao jedan od preteča racionalizma i, može se slobodno reći, preteča moderne buržoaske političke misli. Njegova »Nova Atlantida«, iako predstavlja utopijsku viziju društva, ima i elemenata koji i danas zaslužuju pažnju, kao npr. njegovo predviđanje da budućnost društva zavisi od tehničkih izuma i tehničkog progressa kao determinanata ljudskog blagostanja. Mada se Hugo Grocijus smatra osnivačem škole prirodnog prava, jedan od najgovornijih njemih pobornika, ne samo na teorijskom nego i na praktično političkom planu bio je Fransoa Volter, čiji se usklik: »Zgazite gada« – odnosio ne samo na reakcionarnu crkvu nego i na svaki drugi oblik duhovnog i fizičkog nasilja nad čovjekom. Ako se netko može nazvati duhovnim pretečom Velike revolucije, onda je to, prije svih, Volter. I on je, čini nam se, neopravdano izostavljen. Političke ideje Američke građanske revolucije, tako pregnantno izražene u Deklaraciji nezavisnosti i kasnije u američkom ustavu, imale su znatan utjecaj kako na Veliku francusku revoluciju i njene dokumente tako i na duh i tok čitave moderne povijesti. Kolikogod su ideje Prosvjetitelja i Enciklopedista te Džona Loka bile *spiritus movens* američke revolucije, toliko je i sama ova revolucija imala velik utjecaj, kako na političke mislioce tako i na političke procese i revolucionarna gibanja u Evropi. Mislimo da je u »Državi i politici«, pored »Deklaracije nezavisnosti« trebalo da bude mjesta i za njene duhovne i zbiljske tvorce; barem za neke od njih. Ako se složimo da su osnovne političke ideje Tomasa Džefersona sadržane u »Deklaraciji« čiji je projekt, uostalom on i sačinio, trebalo je bar malo prostora ostaviti, za političke ideje Tomasa Pejna. Za njegove ideje revolucionarnog angažmana (»Moja je domovina tamo gdje još nema slobode«) i radikalne kritike vlasti, države i religije (»svako je društvo dobro a svaka je vlast loša«, »odbacimo sve religije, jedina religija neka bude razum!«). Naravno, moglo bi se redati još mnogo imena i ideja (što ne bi ujedno značilo, i prigovore upućene sastavljačima), no mi ćemo spomenuti samo dva: Artura Bentlija i Mao Ce Tunga. Bentlija kao tvorca

teorije interesnih grupa u politici, a Mao Ce Tunga kao osebujnu ličnost teoretičara i političara čije političke ideje (zahvaljujući, naravno i činjenici što se nalazi na čelu jednog tako brojnog naroda) umnogome daju ton suvremenom svijetu, a napose međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu. Jer ako je petnaest stranica moglo biti posvećeno socijalnim i političkim pogledima pape Ivana XXIII i gotovo dvadeset stranica jugoslavenskoj političkoj koncepciji izgradnje socijalističkog društva, onda je trebalo naći mjesta i za kinesku političku doktrinu, bez obzira na naše vrijednosne stavove i naša opredjeljenja.

Ono što na kraju želimo istaći i što svakako ovu knjigu čini još vrednijom i zanimljivijom, to je obiman i sadržajno veoma zanimljiv predgovor dra Andrije Krešića »Politika i ljudska zajednica« koji će čitaocu, zajedno sa kratkim komentarima uz pojedina poglavlja (»Politika i etika« »Politika i teologija«, »Nastavak i razvoj modernih političkih ideja«, »Građansko društvo i država« te »Kritika građanskog društva – proleterska revolucija i država«) biti od velike pomoći pri pokušaju da se razumiju i, slijede najrazličitije političke ideje i shvaćanja prezentirana u ovom izboru.

Jovan V. Mirić

VANJSKA POLITIKA SOVJETSKOG SAVEZA

J. F. TRISKA, D. D. FINLEY

SOVIET FOREIGN POLICY

The MacMillan Company, New York
Collier-Macmillan Ltd., London 1968.
S. 508

Za predstavnike tzv. sovjetologije sovjetska vanjska politika oduvijek je predstavljala neobično zanimljivo i u svakom slučaju veoma kompleksno polje istraživanja, gdje se na bazi zbira različitih socioloških, historijskih i politoloških pristupa i metoda nastojalo dublje i znatno šire sagledati ne samo ponašanje sovjetske države, kao naj-

snažnije socijalističke zemlje, već istovremeno i države koja zajedno sa SAD tvori sistem super sila. Za razliku od mnogobrojnih specijalističkih studija o unutrašnjem razvoju SSSR-a radovi posvećeni sovjetskoj vanjskoj politici imaju znatno veće područje istraživanja, sukobljavaju se s nužnom potrebom paralelnog analiziranja internog razvoja SSSR-a i širih međunarodnih zbivanja u kojima se Sovjetski Savez pojavljuje kao akter.

Američki autori J. F. Triska i D. D. Finley, inače istaknuti predstavnici američke sovjetologije, prihvatili su se zaista složenog posla da predstave što potpunije sovjetsku vanjsku politiku i to ne samo kao smjer opće sovjetske političke linije, već kao integralno područje sovjetske teoretske i političke akcije. Njihov rad zbog toga ne polazi od tako često susretanog historijskog opisa ponašanja sovjetske države i prilično pojednostavljenih eksplicacija takvog djelovanja, već je čvrsto zasnovan na području znatno dubljeg sagledavanja cjelokupnosti mehanizma sovjetske politike, s posebnim osvrtom na najrelevantnije činioce koji neposredno utječu na pravac sovjetske vanjsko-političke djelatnosti.

Naravno u obilju do sada publiciranih radova, zahvaljujući izvjesnom otvaranju SSSR-a i mogućnosti da se konfrontiraju različiti stavovi, takvo ambiciozno istraživanje bilo je znatno lakše nego ranijih godina, no i pored toga pokušaj pružanja zaokružene sistematske cjeline zasluži pažnju, bez obzira na stupanj uspjeha koji je u takvom prezentiranju postignut.

U veoma sumarnom prikazu pet decenija sovjetske vanjske politike autori su nastojali da prikažu skup najvažnijih problema s kojima se susretala sovjetska vanjskopoliitička linija, ističući da se i sama nit te politike nekoliko puta mijenjala, prilagodavajući se internom razvoju Staljinovog SSSR-a, a isto tako i međunarodnoj situaciji. Istovremeno taj uvodni dio trebao je da posluži kao kratak historijsko-politološki uvod dovoljan za upoznavanje s najvažnijim fazama sovjetske politike u cjelini i posebno sa stavovima na međunarodnom planu.

Nakon toga slijede poglavlja u kojima se prikazuje institucije sovjetske vanjske politike, njihove kompetencije u procesu donošenja vanjskopoliitičkih

odluka i stvarne mogućnosti utjecanja na zauzimanje određenih stavova. Posebna pažnja posvećena je i kadrovi-ma koji kreiraju i sprovode tu politiku u praksi s detaljnim opisom sistema izbora, školovanja i kasnije pripreme sovjetskog diplomatskog aparata. U tom kontekstu slijedi i razmatranje uloge marksizma-lenjinizma kao univerzalno shvaćene doktrine, koja i u vanjskoj politici Sovjetskog Saveza, po mišljenju američkih autora, ima značajno mjesto. Na bazi dostupnih podataka, prvenstveno materijal sa zasjedanja najviših državnih tijela, istražena je veza između doktrine i značajnih vanjskopoliitičkih događaja, uz posebno isticanje individualnog doprinosa pojedinih državnih i partijskih rukovodilaca, što treba da posebno osvijetli djelovanje tzv. vanjskopoliitičke elite, zadužene za kreiranje sovjetske vanjske politike. Pri tome autori kao da su zaboravili da istaknu značenje općeg položaja pojedinih rukovodilaca u sovjetskom sistemu vlasti, dakle ne samo njihova izolirana mjesta na vanjskopoliitičkom planu i mogućnosti koje otuda proizlaze. Zaključak autora koji nakon takvog istraživanja slijedi u prilično blagoj formi svodi se na isticanje hipoteze da u najnovijem razvoju SSSR-a nastaje mogućnost za daleko progmatičnije rješavanje pitanja sovjetske vanjske politike, koja u isto vrijeme može biti zasnovana na jednom širem i zbog toga više ne isključivo diktatorskom pristupu, koji ograničava broj aktera i njihove mogućnosti utjecaja u procesu odlučivanja.

Postavljajući te osnovne zaključke o daljnjoj, ipak eventualnoj sudbini sovjetske politike, nakon analize funkcioniranja sistema i kadrova, autori prelaze na sistematsko izlaganje sovjetske vanjske politike u odnosu na pojedina geografska područja, odnosno skupine zemalja. Na prvom mjestu veoma detaljno obrazlaže se mjesto SSSR-a u "sovjetskom komunističkom sistemu", gdje se na bazi pokušaja sagledavanja razvoja komunističkog i radničkog pokreta nastoji direktno ocijeniti utjecaj SSSR-a i pronaći koristi koje bi sovjetska vanjska politika mogla direktno imati iz takvih kretanja. Posebna pažnja posvećena je odnosima između socijalističkih država, polarizaciji snaga na bazi sovjetsko-ki-

neske konfrontacije i pokušajima jedne i druge sile da privuku dio zemalja u redove svojih saveznika.

U tom sklopu opširno se razmatraju integracioni procesi koji bi trebali voditi ekonomskom i vojno-političkom integriranju dijela država (SEV i Varšavski ugovor, Atomski institut u Dubni). Projicirajući odnose između socijalističkih država prvenstvo na tlu dosadašnjeg djelovanja tih organizacija i njihovih napora za povezivanjem, a u sadašnjoj fazi integriranjem, autori nastoje ne samo veoma precizno iznijeti tempo kretanja, već istovremeno ukazati na neke daljnje perspektive koje neposredno proizlaze iz sovjetske vanjske politike i morale bi se nužno osjetiti i u procesu općeg integriranja Istočne Evrope. Ukazujući na osjetne teškoće s kojima se sukobljava integracija u SEV-u, kojoj oba autora daju ekonomskom i političko značenje, oni tvrde da su ostale organizacije (Varšavski ugovor i Atomski institut) pokazali daleko više na polju zajedničkog konkretnog djelovanja, te da će i dalje oba ta instrumenta biti znatno efikasniji od SEV-a.

Naročita pažnje posvećena je odnosima SSSR-a sa zemljama u razvoju i fazama kroz koje je sovjetska akcija prošla u pravcu postavljanja čvršćeg programa jačanja veza s tom velikom skupinom zemalja. Na nizu podataka o ekonomskoj, kulturnoj i političkoj suradnji autori zasnivaju svoju tezu da je i pored osjetnih oscilacija u dosadašnjim odnosima SSSR i veoma zainteresiran za to područje, koje bi i dalje trebalo ostati poprište dugotrajnog angažiranja dvaju super sila.

Analizirajući sovjetsku vanjsku politiku po geografskim područjima Triska i Finley se osvrću na odnose SSSR-a sa zapadnim zemljama, a posebno sa SAD, nastojeći da ukažu veoma sumarno na najosnovnije krizne momente iz nedavnog razdoblja uzajamnih odnosa (Berlin, Kuba). Na bazi postojanja određene snage na jednoj i na drugoj strani tvrde se da je dosadašnji razvoj odnosa pokazao da je u odnosima između dvije super sile potrebno prihvatiti sistem konflikata kao permanentnu kategoriju, ali da to nikako ne znači da izvjesno (ne spektakularno) poboljšavanje ne bi bilo moguće. Sasvim je razumljivo da u sistemu odnosa između dvije super sile

i Sovjetski Savez nužno mora računati s kretanjima u američkoj vanjskoj politici, tako da i od djelovanja američke politike, posebno u kriznim situacijama, zavisi u velikoj mjeri i opći trend sovjetske vanjske politike, što su autori propustili da posebno istaknu.

Opširnije analizirajući sovjetsko učesće u međunarodnim organizacijama, naročito u UN, kao i sovjetske stavove prema međunarodnom pravu, autori ponovno pružaju relativno potpun prikaz sovjetskih stavova, preko kojih se može pratiti i evolucija sovjetska vanjske politike. Polazeći od potreba stvaranja boljih uzajamnih odnosa i želje za većim otvaranjem SSSR-a Triska i Finley jasno zagovaraju prihvaćanje suradnje sa SSSR-om na međunarodnom planu, kako u okviru postojećih međunarodnih institucija, tako isto i proširenjem mreže međunarodnopravnih veza. Polaganu približavanje, stvaranje prihvatljivijih kompromisnih stavova smanjuje napetost u odnosima između dvije super-sile i doprinosi kako to autori ističu »smanjenju političkog antagonizma«. Razumljivo da od odnosa između dvije super sile u velikoj mjeri zavisi i opća slika međunarodnih odnosa, te da i međunarodna zajednica kao cjelina može daleko čvršće zasnivati svoj mirni razvoj, ukoliko su dvije najveće snage spremne da idu u pravcu popuštanju, ali i pored toga nakon izlaganja Triske i Finleya dobiva se dojam da su oni sovjetsku vanjsku politiku i eventualne mogućnosti suradnje s drugom super silom, promatrali isključivo s pozicija djelovanja, i to apsolutno primarnog, velikih sila. No i pored ogromne snage dvije super sile svijet je danas ipak dosta bogatiji i polaganije nada samo i jedino u takav trend njihovog isključivog djelovanja ostavlja malo prostora za akciju ostalih aktera, koji iako uvijek ne mogu suzbiti ili efikasno odstraniti akcije velikih, ostaju kao stalno prisutni korektivi međunarodnog razvoja.

Na kraju može se zaključiti da rad dvojice američkih sovjetoologa u svakom slučaju predstavlja korisnu novinu, kako po svom pristupu, tako isto i po bogatstvu na jednom mjestu prezentiranih materijala i podataka. Uz neke neprihvatljive interpretacije ne samo ponašanja sovjetske države, već i simperficiranog objašnjavanja osno-

vnih ideja marksizma-lenjinizma i pravaca vanjske politike nekih socijalističkih zemalja, velik nedostatak predstavlja i neaktualnost pojedinih podataka. Knjiga inače obiluje ilustrativnim podacima, što bi svakako predstavljalo njenu veliku dodatnu vrijednost kad bi ti podaci bili upotrebljivi. Tabele o ekonomskom razvoju, broju članova partija, sovjetskim kreditima zemljama u razvoju itd. stari su po šest sedam godina što je velik propust za knjigu izdanu 1968. Time se istovremeno i čitav niz zaključaka autora postavljenih na bazi takvih pokazatelja dovodi u sumnju, jer konfrontirani s najnovijim podacima (koji nisu tako nedostupni kao prije) daju sasvim drukčiju sliku. Teško je vjerovati da autori koji su inače veoma dobro informirani o zbivanjima u SSSR-u i ostalim istočnoevropskim zemljama, i koji su istovremeno djelomično i koristili izvornu literaturu, ne bi bili u stanju da svoje tvrdnje zasnuju na najnovijim podacima. Jer podacima iz 1961. ili 1962. godine američkog čitaoca, kome je ta knjiga prvenstveno i namijenjena, lako je dovesti u nedoumicu i na stvaranje zaključaka koji nisu blizu realnog zaključivanja, čega su se inače i Triska i Finley nastojali u priličnoj mjeri držati u svojim analizama sovjetskog vanjskopolitičkog mehanizma i njegovih akcija.

Radovan Vukadinović

POLITIČKI SISTEMI U LATINSKOJ AMERICI

STANE JUŽNIĆ

LATINSKA AMERIKA

Društvena struktura i politički sistemi
Institut za međunarodnu politiku
i privredu, Bgd. 1968.

Nastojanje da se pruži puna slika društvenih struktura i političkih sistema pojedinih dijelova svijeta zahtijeva kao svoj preduvjet trajno naučno bavljenje njima, kao i primjenu i sintezu rezultata socioloških, ekonomskih i politoloških disciplina na tom pod-

ručju. Kada se radi o Latinskoj Americi, u taj napor ulaze i specifični elementi latinskoameričke političke dinamike, koja zahtijeva i poseban tretman i poznavanje.

Djelo »Latinska Amerika - Društvena struktura i politički sistemi« dra Stane Južnića opravdava takva očekivanja i predstavlja finu sociološko-politološku analizu latinskoameričkih društveno-političkih kretanja, čemu treba dodati, kraj njihovog dobrog poznavanja i ličan autorov pristup i duhovit stil.

Za kapitalizam karakteristična klasna proturiječnost, prepušta u Latinskoj Americi primat dihotomiji društveno-ekonomskih sistema kapitalizma i ostataka pretkapitalističkih struktura, da bi se ova nastavila u oštroj suprotnosti arhaičnog i modernog sektora u privredi, suprotnosti sela i grada, autohtonog i nametnutog u tradiciji i sl. Ta će proturječja nadopuniti pomanjkanje nacionalne integracije, permanentnost privredne krize, nedorečenost društveno-ekonomskog i političkog sistema, da bi zajedno rezultirali nekompatnošću latinskoameričkih društvenih zajednica unutar vlastitih granica i latinskoameričkih interesa u globalu.

Na toj osnovi bazirana klasna polarizacija nosi obilježje visoke socijalne distance između različitih društvenih slojeva s krajnjom polarizacijom raspodjele nacionalnog dohotka. (Dohodak per capita u grupi s najvišim primanjima 20 je puta veći od onih iz grupe najnižih dohodaka; u Evropi je taj odnos 2 puta manji). Kraj navedene razlike u dohotku, kao elementi društvenog prestiža pojavit će se obrazovanje i rad u djelatnostima van privrede, koji dalje snižavaju vrlo nisku »kapitalnost«.

U sociološki relevantnom i zanimljivom presjeku klasne latinskoameričke strukture, Južnić polazi od analize buržoaskih slojeva, često ne samo različitih po postanku već i po svojim ekonomskim i političkim interesima i opredjeljenjima. Najviši buržoaski sloj starih aristokratskih elita, oligarhije, finansijske buržoazije i krupnih trgovaca najčešće je vezan uz strani kapital i njegove interese. S njim u oštroj konfrontaciji nalazi se sloj nacionalne buržoazije vezane uz period intenzivne industrijalizacije, čija je osnovna

inicijativa upravljena na afirmaciju političke nezavisnosti latinskoameričkih država s naglašenom ulogom vlastite države u privredi. Posebno se može izdvojiti i menadžerski buržoaski sloj u upravi državnim poduzećima. Takva heterogenost društvenog statusa i interesa pojedinih dijelova buržoazije kao i snažan utjecaj stranog kapitala u domaćoj privredi, onemogućavaju njihovu konsolidaciju do punog klasnog profila.

Poput tampona u prostoru između buržoaskih slojeva i slojeva radničke klase, smjestio se široki društveni konglomerat srednjih slojeva s osnovnim značajkama izuzetne nepostojanosti i nestabilnosti njihove društvene pozicije. To je društveno difuzna, klasno amorfna skala srednjih slojeva u kojima ćemo naći dobro plaćenog činovnika, pripadnika slobodne profesije, malog preduzimača i trgovca, pa sve do nisko plaćenog učitelja i pisara. Politički, to je konzervirajući sloj s tendencijom održanja postojećeg stanja.

Treći elemenat latinskoameričke socijalne piramide sačinjavaju slojevi radničke klase po pravilu regrutirane sa sela, a čiji je postanak vezan uz industrijalizaciju i urbanizaciju. Treba svakako istaći da je položaj kao i životni standard radničke klase u Latinskoj Americi neuporedivo povoljniji od položaja i standarda širokih slojeva gradske sirotinje seljačkih masa i deklasiranih društvenih slojeva ispod nje. Isto tako položaj novonastalog industrijskog radništva mnogo je bolji u odnosu prema feudalnom radu i eksploatacije vezane uz njega.

Na ekonomskoj strukturi feudalnih ostataka i novih kapitalističkih elemenata s jakom ulogom države u privredi, kao i utjecajem vanjskog kapitala, te u poznatoj socijalnoj strukturi, razvio se «latinskoamerički tip političkog sistema». Svakako pod taj se pojam samo uvjetno može svrstati čitava lepeza specifičnih latinskoameričkih situacija u svakoj pojedinoj državnoj tvorevini posebno. Kao zajednička značajka može se, međutim, navesti presudna uloga oružanih snaga i jak utjecaj katoličke crkve koja se ovdje pojavljuje kao snažna politička organizacija.

Svakako je poseban desert za politologa izučavanje političkih institucija Latinske Amerike upravo stoga, što

predstavljaju školski primjer nesrazmjera između proklamiranih načela i praktičnih realizacija. Neusklađenost principa buržoaske demokracije »uvezenih« s evropskog kontinenta sa latinskoameričkom društvenom bazom, dovodi do krajnjeg odvajanja društveno-ekonomskog razvoja i političkog procesa, kao i neprekidne nestabilnosti političkih institucija. Monopolizirana vlast, najčešće diktatura vlasti jednog čovjeka (caudila) održava se putem grube sile pa se i ruši istom metodom sile, naglih prevrata, državnih udara, vojnih pučeva, što sve stvara atmosferu trajne političke krize.

U tom kontekstu, ustavne odredbe predstavljaju puku vanjsku formu od koje nitko in očekuje da se poklapa sa stvarnim političkim stanjem. Od svakog novog režima se međutim, očekuje novi ustav, u kome će se zasigurno naći gotovo sva ustavna prava koja se nalaze i u svim ustavima buržoaske demokracije. Podjela vlasti ima, isto tako, formalan karakter, dok stvarnu situaciju karakterizira koncentracija vlasti u rukama predsjednika, koja se vrlo često ispoljava u svojih primitivnim konsekvencama lične diktature.

Isto tako dnevnu politiku obilježava upotreba gotovo legalnih sredstava zavjere, političkog pritiska, različitih makinacija, prijevara sve do političkih ubistava u ostvarivanju vlastitih političkih programa i ambicija. Beskrupulozna i lascivna, politika ovdje dobiva prave machiavellističke oblike vezanosti uz vojnu snagu i drastičan metod.

Stoga i ostaje trajna dilema latinsko-američkih država između unitarnog i federalnog državnog uređenja. Simpatije za federalno uređenje vuku svoj korijen iz kolonijalnog vremena, kada su jedina stvarna vlast izvan gradova bili vlasnici velikih hacienda. Ideal latinsko-američkih država, međutim je država – nacija što naravno kolidira sa federalizmom. Nacionalno neintegrirana, u suštini anarhično raspoložena latinsko američka društva, stoga u praznom prostoru između razbijenog feudalnog političkog ustrojstva i nedovoljno stabiliziranog kapitalističkog, inaugurirala su diktaturu vojnih i crkvenih snaga – jedinih političkih institucija koje mogu garantirati društvenu disciplinu i (vrlo relativnu) političku stabilnost.

Katolička se crkva, ovdje pojavljuje ne samo kao integralni dio sistema kolonijalne vlasti s velikim posjedom i političkim kapitalom vjerske fanatičnosti i praznovjerja širokih narodnih slojeva, već i kao politička snaga par excellence. Rani latinsko-američki zakonodavci ne propuštaju priliku da ozakone prevlast katoličke crkve. Stoga će se i progresivna društvena kretanja gotovo redovito odvijati u antiklerikalnom raspoloženju. Kako kler latinsko-američkih država dolazi gotovo isključivo iz Sjeverne Amerike i Evrope i ima vrlo malo sluha za praćenje domaćih društvenih i političkih metamorfoza, to spada u jedan od najkonzervativnijih klerova uopće, a to znači ogroženi zastupnik status quo.

Drugi garant društveno-političkog kontinuiteta svakako je vojska bez čije se uloge politička dinamika toga dijela svijeta ne može ni zamisliti. U takvoj nedograđenosti političkih institucija, vitalna veza političkog režima i vojske ne ogleda se kroz trajnost ličnosti diktatora, već kroz trajnost diktature kao takve. Politička praksa nalikuje šahovskoj igri u kojoj jedan pion lako zamjenjuje drugoga s tim da ostaju trajna pravila igre. Državni prevrati i vojni pučevi gotovo redovito ne diraju osnovu društveno ekonomskog poretka, mada dovde na vlast novu političku garnituru. Snaga političara, dakle, leži u čvrstoći njegove veze s vojskom kao i spretnosti manipulacije ljudima od kojih ovisi njegova politička karijera. Iz svega navedenog može se očekivati da će vojska biti protiv ljevice i vezana za strani kapital, najčešće SAD-a. Isto tako je evidentno, da će »lavovski zalogaj« nacionalnog budžeta pojedinih država Latinske Amerike (1/5 - 1/4) otići na vojne troškove.

Ove opće značajke svakako ne objašnjavaju specifičnosti razvoja svake Latinsko-američke države posebno. Autor nam stoga vješto prezentira upravo najeklatantnije primjere meksičke, bolivijske i kubanske revolucije, kako bi istakao originalnost njihovih političkih previranja. Dok je meksička revolucija poveljena buržoaskom inteligencijom, a nastavila se u strahovitom »seljačkom bunt«; bolivijska rezultat organiziranog seljaštva i radničke klase (rudara) i predvođena organiziranim partijom, kubanska je revolucija primjer revolucionarnog akta jednog čovjeka, koji

osnovne snage nalazi u redovima mladih intelektualaca. Kao zajedničko mogu se, međutim, iznijeti ozbiljne društvene reforme sa elementima socijalističkih društvenih struktura (agrarna reforma, nacionalizacija privrede, uspostava demokratskih sloboda i sl.).

Voden utvrđenom logikom svoje analize, završni dio rada dra Stane Južnić posvećuje analizi političkih stranaka i onoga dijela konkretne politike koji je u njih vezan.

Politička doktrina vezana uz stranački život latinskoameričkih država, u stvari je eklekticizam različitih utjecaja počev od klasične engleske političke ekonomije, pozitivizma Augusta Comtea, socijalističkih ideja do nacionalizma i neokapitalističkih strujanja. Školovana u Evropi, intelektualna elita Latinske Amerike često ne osjeća dovoljno vlastitu političku situaciju, tako da su nastale političke doktrine vrlo često u raskoraku sa realnim stanjem. Ranije navedeni formalizam ustavnih dokumenata nastavlja se kroz nepoklapanje forme i suštine političkih organizacija.

Političke partije formirane u XIX stoljeću mahom su vezane uz značajne političare, čiji su u stvari instrumenti za postizavanje vlastitih političkih ciljeva. Politički život Latinske Amerike karakterizira vrlo jaka uloga političkih ličnosti uopće. Glasačka će se mašina najčešće opredjeliti, neovisno o partijskom programu, »za« i »protiv« njene vodeće ličnosti. Mehanizam izbora ionako je formalan i na pravim latinsko-američkim izborima, rezultat će biti onakav kakav odgovara vlastodršcu, dakle onome tko trenutno stvarno drži vlast u svojim rukama. Stoga će se vrlo velik broj različitih političkih partija naći u međusobnoj bici oko pristaša, kojih ima najčešće vrlo malo. U svom radu Južnić daje interesantnu podjelu političkih stranaka Latinske Amerike, pod koju se mogu svrstati postojeće političke stranke u raznim latinsko-američkim državama i to:

1. Tradicionalne partije dvopartijskog sistema,
2. Partije političke desnice,
3. Radikalne stranke,
4. Populistički pokreti,
5. Jusocialističke partije
6. Partije kršćanske demokracije,
7. Partije političke ljevice.

Ova podjela stvarno predstavlja diazopazon političkih stranaka od krajnje konzervativne orijentacije, do onih koje se otvoreno zalažu za socijalizam. Sociološki gledano, to su partije određenih društvenih klasa i slojeva. Pregledano i zanimljivo, Južnić će analizom pojedinih partija i njihovih socijalnih osnova završiti treći i završni dio svoje knjige.

Na kraju treba reći, da knjiga dra Stane Južnića predstavlja značajan prilog upoznavanju društvene i političke situacije Latinske Amerike i da je treba svakako pročitati.

Božica Blagović

UTOPIJA I SUVREMENO DRUŠTVO

HERBERT MARCUSE

DAS ENDE DER UTOPIE,

Verlag Maikowski, September 1967,
str. 150.

Ova knjiga prezentira Marcuseovo gostovanje na Univerzitetu u Berlinu u junu 1967. godine, pa se, kompozicijski gledano, sastoji od njegovih predavanja održanih tom prilikom: »Das Ende der Utopie« (Kraj utopije, 11-21 str.) i »Das Problem der Gewalt in der Opposition« (Problem sile u opoziciji, 47-55 str.), diskusije sa studentima na svaku od obe teme predavanja (21-47. i 55-83 str.), te dvije panel diskusije: Moral und Politik in der Überfluggesellschaft (Moral i politika u društvu obilja; učesnici su J. Taubes, H. Marcuse, prof. Löwenthal, prof. Schwan, prof. Claessens, P. Furth, R. Dutschke i W. Lefewre) i Vietnam - Die Dritte Welt und die Opposition in den Metropolen (Vietnam - Treći svijet i opozicija u metropolama; učesnici su K. Meschkat, R. Dutschke, P. Gäng, H. Marcuse, R. Mauorga i R. Nirbmand).

Tematski knjiga o kojoj je riječ s jedne strane sažeta rezimira Marcuseovu analizu protivurječnosti i snaga negacije u suvremenom visoko razvijenom društvu poduzetu, u »Čovjek je-

dne dimenzije« (1964. god., nedavno izašla u prijevodu na naš jezik), i, isto tako, Marcuseova usmjerenja revolucionarnog obrata, kako je ono prisutno u novijoj fazi njegova mišljenja (od pedesetih godišta nadalje) očitovanoj i razvijenoj u »Eros i civilizacija« (publiciran 1955. god., u prijevodu na naš jezik 1965. g.) i »Čovjek jedne dimenzije«. S druge strane, ova zbirka najcjelovitije sadrži Marcuseove stavove o fenomenima disociiranja unutar visoko razvijenog industrijskog društva od kojih se neki očituju tek u zadnjih nekoliko godina, nakon publiciranja »Čovjek jedne dimenzije«. S obzirom na to knjiga koju prikazujemo nije puki rezime prethodno potpunije razvijenih misli, nego bolje od svih Marcuseovih dosadašnjih publikacija informira o njegovim političkim stavovima u vezi s prevladavanjem suvremenog kapitalizma, odnosno »represivne proizvodnje« uopće u suvremenom svijetu.

Temeljnom suprotnošću razvijenog industrijskog društva Marcuse smatra »represivnu upotrebu« visoke produktivnosti rada. Ključni pojam marksističke tradicije: »suprotnost proizvodnih snaga i kapitalističkog načina privredavanja« Marcuse poudbljuje s obzirom na stvarno prevladavanje konstitucije svijeta i društva kojeg je Marx iskusio kao otuđenje čovjeka, a isti taj pojam razvija analizirajući komponente vitalnosti kasnog kapitalizma. Visoka proizvodnost rada principijelno omogućuje podmirenje vitalnih potreba egzistencije u marginalnom radnom vremenu, te tako oslobođenje sada potisnutih, no bitno ljudskih potreba - («pacifikacija egzistencije», slobodno eksperimentiranje s tehničkim mogućnostima kao konvergencija vještosti i tehnike, odnosno igre i rada, oslobođenja nagnoske sfere itd.) »Represivna upotreba« visoke proizvodnosti rada se očituje u održanju opstojeg putem »planiranog zastarijevanja«, rasipanja, angažiranja proizvodnih kapaciteta u ratnu industriju itd. Marcuse apostrofira nužnost preobražaja u samoj proizvodnji kao osnovu prevladavanja suvremenog represivnog društva. Opravdanost ove teze potvrđuje realnost kasnog kapitalizma (koja pokazuje njegovu vitalnost): perpetuiranje opstojeg putem uvođenja krivih potreba,

potreba što korespondiraju »planiranom zastarjevanju« i tendenciji beskonačnog rasta postojećeg smjera proizvodnje. Postuliranjem preobražaja u samoj proizvodnji, Marcuse korrigira Marxovo određenje o paralelnom opstojanju »carstva nužnosti« (u radnom vremenu) i »carstva slobode« (u ziviranom vremenu), određenje, po kojem bi oslobođenje čovjeka bilo eminentno izvan samog procesa rada – pripadalo bi slobodnom vremenu (usp. tekst predavanja »Das Ende der Utopie« i diskusiju o tom predavanju). Tradicionalni marksistički pojam revolucije, kao i postojeća praksa socijalizma, opterećeni su, ističe Marcuse, usmjerenjem na rast proizvodnih snaga. Takvo usmjerenje proizlazi s jedne strane iz Marxove perspektive XIX stoljeća u horizontu kojeg još nije evidentno da je automacija (kao visoka produktivnost rada par excellence) postignuće unutar kapitalističkog sistema. S druge strane, postojeći socijalizam je bio nužno upućen predominantno na razvoj proizvodnih snaga stoga što je otpočeo u industrijski nerazvijenom zemlji (usp. tekstove ibidem).

Obrat u postojećem usmjerenju proizvodnje pretpostavlja negaciju onih potreba koje ga održavaju, pretpostavlja negaciju kršćansko-jevrejskog morala odricanja, negaciju »principa učink«. Osvješćenje o novim, eminentno ljudskim, a sada potisnutim potrebama, o mogućnosti »ozbiljenja utopijskog« mora biti temeljno programatsko geslo onih pokreta koji treba da polučebiljsku destrukciju postojećeg represivnog društva. U tom kontekstu je Marcuseova postavka: od principijelnih mogućnosti suvremenog nivoa proizvodnih snaga ka ozbiljenju utopijskog – postavka kojom Marcuse parafrazira, a s obzirom na usmjeravanje socijalizma i revidira Engelsovo načelo: »od utopije do nauke« (usp. tekst predavanja »Das Ende der Utopie« i diskusiju o tom predavanju).

Marcuseova analiza opozicionih snaga opstojećem daje se rezimirati njegovom vlastitom formulacijom: »Smatram da ta potpuno neortodoksna konstelacija opozicije jest vjeran odraz autornodemokratskog društva učinaka, »jedno-dimenzionalnog društva«, glavno obilježje kojeg je integracija klase kojom se upravlja na veoma ma-

terijalnom, veoma realnom tlu, na tlu upravljanih i zadovoljenih potreba, koje, sa svoje strane, reproduciraju monopolni kapitalizam. Rezultata te konstelacije jest: nikakva subjektivna nužnost radikalnog preokreta objektivna nužnost kojeg je sve gorućija« (Das Problem der Gewalt in der Opposition, str. 43).

Termin »neortodoksna konstelacija« je upotrijebljen stoga što Marcuse pokazuje u analizama poduzetim u »Čovjek jedne dimenzije« da radnička klasa u razvijenom industrijskom društvu nije više negatorska snaga opstojećeg nego urasta u njega tako što je i sama uklopljena u konzumaciju roba široko razgranate proizvodnje osnova koje jesu »krive potrebe«. Ova Marcuseova ocjena jest supozicija u svim njegovim publikacijama nakon knjige »Čovjek jedne dimenzije«. U »Das Ende der Utopie« nalazimo samo jednu novu nijansu s obzirom na ocjenu stvarne revolucionarnosti radničke klase u visoko razvijenim društvima: Marcuse u ovoj publikaciji vrši diferencijaciju između radničke klase u SAD i radničke klase u visoko industrijaliziranim zemljama Evrope. Dok je radnička klasa u SAD potpuno urala u sistem funkcioniranja opstojećeg, radnička klasa u Evropi još ima šansu da ponovo bude revolucionarna, no, samo šansu u kojoj je čimbenik i revolucionarna tradicija evropskih radnika, a koja ovisi o tomu kad će nastupiti revolucionarno politiziranje radnika – odnosno, da li će nastupiti prije nego što američki »uzor« društva obilja potpuno zavlada Evropom (o tome usp. tekst diskusije o predavanju »Das Problem der Gewalt in der Opposition« i panel diskusije »Moral und Politik in der Überfluggesellschaft«).

U suvremenoj konstelaciji »jednodimenzionalnog« društva stvarno opozicioni elementi sistemu kasnog kapitalizma jesu oni slojevii grupacije koji nisu (nisu još, ili nisu više) urali u samoperpetuiranje tog sistema. S jedne strane su to ne nacionalne grupacije koje u globalnim okvirima moraju snositi svu težinu neoimperijalističkih manifestacija društva obilja; te grupacije se očituju kao masovna baza nacionalno-oslobodilačkih poketa u tzv. trećem svijetu. S druge strane, unutar me-

tropola su rebelirajući elementi obespravljeni pripadnici rasnih manjina. Nadalje, to su grupe koje dolaze iz onih slojeva kojima je na osnovu znanja i obrazovanja dostupno da prozru besmisleni rast postojećeg usmjerenja proizvodnje i represivnost suvremenog društva (inteligencija i studenti). Pokret Hippijes ukazuje na odvajanje od predominantnog toka opstojećeg utoliko što prezire »blagodati« društva obilja i što njegovi pripadnici odbijaju da dalje učestvuju u njemu. U okviru naznačivanja fenomena disociiranja od postojećeg Marcuse se osvrće na vijetnamski rat utoliko što je ovaj pokazao ne samo to da se snaga ljudske volje može rvati s moćnim i razornim naružanjem, nego, prije svega, zbog toga što je doprinio razgoličavanju kasnog organiziranog kapitalizma i tako jačanju opozicije u metropolama. (Za definiranje »nove ljevice« u SAD i za naznačivanje opozicionih elemenata u globalnim okvirima postojećeg svijeta usp. tekst predavanja *Das Problem der Gewalt in der Opposition* i tekstove diskusije o oba predavanja).

Onim pokretima studenata u kojima je sadržano sagledavanje represivnog karaktera visokorazvijenog industrijskog društva i potreba njegove destrukcije Marcuse pridaje poseban značaj. To stoga što širi zbiljski opozicioni pokreti pretpostavljaju osvješćavanje o besmislu rasta proizvodnje (kad je dostignuta visoka produktivnost rada) u postojećem usmjerenju. Studenti, kako za vrijeme studija, tako i kasnije, kao nosioci odgovornih funkcija u aparatu, mogu znatno doprinijeti ovom osvješćavanju i uopće preusmjerenju društvene proizvodnje. Međutim, Marcuse deciderano izjavljuje, u više navrata, tokom predavanja i diskusija obuhvaćenih ovom publikacijom, da studentski pokreti mogu biti samo ferment revolucije, a da nikako sami sobom ne mogu nadomjestiti masovnu bazu revolucionarnog obrata.

»Das Ende der Utopie« jest najrepresentativniji tekst da se pokaže u kakvoj smisljenoj vezi jesu Marcuseova analiza suvremenog industrijski »visoko razvijenog društva i temeljnih suprotnosti tog društva i pokreti »nove ljevice«. Naime, ova publikacija dobro informira o tome da Marcuseove ocjene i određenja ne proizlaze iz pukog intelektualnog aristokratizma, nego da

su one bilo da je riječ o suvremenom radničkom pokretu i suvremenom socijalizmu, bilo da se radi o studentskim pokretima i pojavi Hippijes – uvijek s obzirom na samu osnovu održanja opstojećeg s tendencijom njegove beskrajne vrtnje, odnosno, s obzirom na intencije i šanse destrukcije te osnove.

»Das Ende der Utopie« nije vrijedna publikacija samo stoga što pokazuje smisao politički stavova jednog od najznačajnijih suvremenih mislilaca nego i stoga što pruža sliku o pokretu studenata Berlinskog sveučilišta. Veliki dio teksta diskusije se odnosi kako na sadržaj tako i na adekvatne organizacijske forme djelovanja studentske opozicije. Panel diskusija: »Vietnam – Die Dritte Welt und die Opposition in den Metropolen« prezentira dobro pripremljenu analizu stanja neokolonijalizma – u ekonomskom i socijalno-političkom aspektu – u Vietnamu i Latinskoj Americi, analizu koja je podloga za razmatranje mogućnosti povezivanja opozicionih pokreta u metropolama s oslobodilačkim pokretima u Trećem svijetu.

Tekst diskusije je interesantan i stoga što su u riječi ponekih učesnika izražene nedoumice principijelne, teorijske prirode uodnosu na Marcuseove solucije. Pri tomu mislimo na riječ prof. Löwenthala, koji je apostrofirao imanentnu svezu tehnike i upravljanja ljudima i vice versa: nemogućnost prevladavanja gospodarenja ljudima u svijetu tehnike. Löwenthalova intervencija je na tragu temeljnog prieporu u Marcuseovoj misli – nedovoljno promišljenoj povijesnoj biti novovjekog svijeta. Ovaj priepor kritičan čitalac može nazrijeti i u »Das Ende der Utopie«, iako, kao što se vidi iz prikazane tematike, ovo nije eminentno teorijska Marcuseova publikacija. Tako u tekstu predavanja »Das Ende der Utopie« (str. 19) pojam »kapitalistička tehnika« ilustrira ambignitet u slijedećem: s jedne strane Marcuse upućuje na povijesni obrat u odnosu spram svijeta (»facifikacija egzistencije«, destrukcija »predominancije principa učink«, s druge strane, čini se da bi sama društvena promjena dostajala da taj obrat osigura, naime da je tehnika sama o sebi neutralna.

RASPRAVE
O SUVREMENOJ ETAPI
NAŠE REVOLUCIJE

ADOLF DRAGIČEVIĆ

REFORMA I REVOLUCIJA

Narodne novine, Zagreb, 1968., str. 207.

Autor ove zapažene studije, profesor zagrebačkog pravnog fakulteta dr Adolf Dragičević, spada među najplodnije i najangažiranije teoretičare i istraživače fundamentalnih problema suvremene etape naše revolucije. Knjigom **Reforma i revolucija** završava razdoblje njegovih poznatih nastojanja, da preispita i u novom svijetlu prezentira i sistematizira odnose proizvodnje i prometa našeg samoupravnog društva.

Prve rezultate ovih napora Dragičević daje u svojoj poznatoj knjizi **Potrebni rad i višak rada – kao kategorije klasnog društva i njihovo odumiranje u socijalizmu** (1957). Nakon brojnih rasprava u našim časopisima pojavljuje se 1965. njegov obimni **Leksikon političke ekonomije** u čije su dvije sveske iscrpno razrađene kako kategorije političke ekonomije kapitalizma tako i kategorije političke ekonomije socijalizma. Slijedeće godine izlazi njegovo djelo **Teorija i praksa socijalizma** u kojem se s različitih stajališta promatra i analizira proizvodni i neproizvodni rad u socijalistički organiziranoj društvenoj zajednici kao i odnose koji proizlaze iz te socijalne osnove. U razdoblju od 1965. do 1968. Dragičević publicira niz rasprava u kojima se direktno angažira za privrednu i društvenu reformu i to reformu kao pravu i dalekosežnu socijalnu revoluciju. Te su rasprave pobudile živ interes i još uvijek su izvanredno aktualne i u mnogim diskusijama prisutne. Korisno je stoga što se sada u ovoj knjizi prikupljene, donekle prerađene i širem krugu čitalaca prilagođene.

Prve rezultate svih istraživanja i zaključaka što ih sadrži ocjenjivana knjiga nalazimo u raspravi **Oslobodjenje rada i decentralizacija odluka i sredstava**, koja je pod nešto drukčijim naslovom objavljena u časopisu **»Naše teme«** br. 4/1965. Interes za stavove

izložene u ovoj studiji bio je toliko živ i rasprostranjen da je uredništvo istog časopisa posvetilo toj polemici jedan cijeli broj (br. 7/1965). Pored toga ova je rasprava objavljena u zborniku radova jugoslavenskih ekonomista što ih je za talijanskog čitaoca objavila izdavačka kuća Einaudi u Torinu pod naslovom **Socialismo e mercato in Jugoslavia** (1968).

U knjizi **Reforma i revolucija** nalaze se i četiri studije koje je svojedobno za strane čitaoce preveo i objavio časopis **»Questions actuelles du Socialisme«**, koji inače izlazi na svim važnijim svjetskim jezicima. Tako je u broju juli-septembar/1966 izišla rasprava **Organizacija proizvodnje i samoupravljanje radničke klase**; u broju april-juni/1967 objavljena je rasprava **Raspodjela prema radu u samoupravnom socijalističkom društvu**; u broju april-juni/1968 izišla je rasprava **Odnosi samoupravljanja i socijalistička tržišna privreda**; u broju oktobar-decembar/1968 izašla je rasprava **Marxovo učenje i suvremena etapa naše revolucije**. Pored toga znatan je broj rasprava objavljenih u ovoj knjizi prenijela u cjelosti ili djelomično naša štampa, napose **»Vjesnik«**, **»Vjesni u srijedu«**, **»Samoupravljanje«** i **»Informator«**.

Ističemo ove podatke da bi i na taj način pokazali kako je aktualna i interesantna problematika kojoj je posvećena Dragičevićeva knjiga. Ona je interesantna kako po tome što razmatra aktualne probleme, tako i naročito po tome što ima ambicije da sagleda perspektive naše samoupravne zajednice i pruži rješenja za naša daljnja kretanja. Takva su djela kod nas veoma rijetka i zato je ova knjiga dobro došla – slagali se ili ne slagali sa autorovim osnovnim zaključcima.

U središtu Dragičevićeve pažnje leže tri fundamentalna problema modernog socijalističkog društva. Na jednoj strani je potreba da se radikalno promijeni organizacija rada i društvenog života koja je izrasla iz napora da se nova zajednica konstituirala i stabilizirala, da se izvuče iz zaostalosti i ekonomske i političke ovisnosti i da se pripreme materijalni i socijalni preduvjeti za stvarne socijalističke preobražaje. Na drugoj strani je zadatak da se centar ekonomske, političke i duhovne moći novog društva premjesti iz sfere nad-

gradnje u oblast materijalne proizvodnje čime će biti okončana socijalistička revolucija i stvorena osnova za brži socijalni preobražaj. Najzad, treći važan problem čine naponi da se okonča ekonomsko oslobođenje radničke klase i da se brže dalje krene u ekonomskom oslobađanju rada i afirmiranju demokratskog i humanog socijalističkog društva.

Drugim riječima, autorovu pažnju privlače ponajviše problemi društvene mijene u ovoj etapi naše revolucije. A najvažnije promjene treba da doživi sam osnovni odnos proizvodnje, odnos između materijalnog i duhovnog rada, čiju najznačajniju kariku čine odnosi između radničke klase i privredne administracije. U tim razmatranjima pojam radničke klase ima šire i uže značenje. U širem smislu riječi to su svi pripadnici društva koji djeluju u samoj materijalnoj proizvodnji kao umni i fizički radnici (posredni i neposredni proizvođači). U užem smislu to su samo neposredni proizvođači, tj. oni pripadnici privrednih organizacija koji obavljaju fizičke potfunkcije materijalne proizvodnje.

Odlika je ove knjige da njen autor promatra sve probleme naše zajednice sa stanovišta radničke klase čiji materijalni i društveni položaj postaje u sve većoj mjeri ogledalo i mjerilo socijalizma. Klasa se u socijalističkoj revoluciji zadovoljava neko vrijeme svojom političkom pobjedom. To je prva faza revolucije u kojoj radnička klasa osvaja političku vlast, formira svoju državu i prenosi najvažnije privredne upravne i političke funkcije u nadležnost svoje avangarde – na svoje opunomoćenike. Sada je pred nama zadatak, po mišljenju autora, da ostvarimo drugu fazu revolucije, fazu ekonomske pobjede radničke klase i da tako omogućimo toj klasi da postane neposredno vladajući sloj društva na svim područjima društvenog života. A to je ujedno osnovni zadatak aktuelne privredne i društvene reforme i temeljna sadržina ove reforme kao socijalne revolucije.

U prvom dijelu svoje knjige Dragičević povezano razmatra Marxovo učenje i suvremenu etapu naše revolucije. Upoznaje nas s Marxovom teorijom otuđenja i oslobođenja rada te zatim prati kako su se u našem dosadašnjem razvoju ostvarivali procesi postepenog

prevladavanja čovjekove otuđenosti, gdje smo stigli i šta bi nadalje trebalo činiti da bi oslobođenje rada ubrzali i oslobođenog čovjeka afirmirali. Radi se o nužnim promjenama u materijalnoj bazi samoupravljanja, o stvaranju povoljnih uvjeta i širih okvira za razmah i razvitak samoupravljanja i o nužnim radikalnim prevratima u odnosima samoupravljanja. Sva tri ova problema pisac iscrpno razmatra i opredjeljuje se za određena rješenja koja u neku ruku čine okosnicu svih njegovih daljnjih razmatranja.

Druga je studija posvećena analizi mjesta, uloge i perspektive radničke klase u socijalističkom preobražaju društva. Svoje shvaćanje radničke klase i njene uloge u novom društvu autor iscrpno obrazlaže i potkrepljuje svoje stavove mišljenjima klasika naučnog socijalizma i iskustvima iz dosadašnjeg socijalističkog razvoja. On polemizira s onima koji smatraju da više radničke klase nema kao i s onima koji ovaj pojam proširuju na gotovo sve pripadnike društva. Interesantno je istaći da ovdje autor izražava i svoje neslaganje sa zaključcima do kojih je došla klasična teorija naučnog socijalizma u sagledavanju sudbine radničke klase u budućem razvoju nove zajednice.

Dok su klasici smatrali da će s razvojem društva doći jednom do toga da svaki za rad sposoban pripadnik zajednice obavlja neposredno proizvodni rad u sferi materijalne proizvodnje, suvremeno iskustvo uvjerljivo pokazuje upravo obrnutu tendenciju; pred nama je proces razvoja na bazi suvremene tehničke i tehnološke revolucije koji jasno upućuje da se radnička klasa sve više smanjuje i da će se čovjek jednom sasvim izvući iz materijalne proizvodnje. Neće dakle biti ni posrednih ni neposrednih proizvođača pa je i zadatak suvremenog socijalističkog društva upravo ponajviše taj da usmjeri sve snage na ostvarivanje ovog konačnog cilja socijalističke društvene zajednice. Nitko za postizanje toga cilja nije toliko zainteresiran kao radnička klasa, odnosno sloj neposrednih proizvođača, i da bi ga što brže i potpunije ostvarila ona mora zagospodariti svim područjima društvenog života.

U daljim raspravama ove knjige upravo se i istražuje kako i na koji način može i treba radnička klasa da postane vladajuća materijalna sila društva i nosilac njegovih najvažnijih i sudbonosnih funkcija. Na ovom stupnju razvoja za to je prijeko potrebna decentralizacija odluka i sredstava. Autor ispituje razloge zbog kojih se to nije moglo postići u prvim etapama naše poslijeratne izgradnje i pokazuje kako su sada za tu svrhu posve sazrele prilike. Dapače, on se slaže s mišljenjem da smo donekle zakasnili s tim prevratom i da u zbog toga mnoge negativne pojave poprimile drastične razmjere.

U osnovi se ova decentralizacija svodi na ostvarivanje poznatih deviza: tvornice radnicima, dohodak radnicima, upravljanje radnicima. A da bi se na toj osnovi ostvarila optimalna organizacija rada i društvenog života prijeko je potrebna svestrano razvijena tržišna privreda. Samo se putem robno-novčanih odnosa može ostvariti samoupravljanje udruženih proizvođača na ovom stupnju ekonomskog razvoja. Autor daje kratak prikaz razvoja socijalističke robne proizvodnje. Za njega je robna proizvodnja i potpuna samostalnost naših robnih proizvođača imperativ ove faze razvoja i jedina osnova na kojoj se može ostvariti racionalna organizacija rada, optimalna efikasnost privređivanja, raspodjela prema radu, uklapanje naše privrede u međunarodnu podjelu rada i uspješan sistem samoupravljanja.

Na tom putu iščezava stara etatiistička poduzetnička struktura i formira se nova poduzetnička struktura koja odgovara razvijenijoj robnoj proizvodnji i samoupravnoj društvenoj zajednici. Dragičević sada istražuje čisto ekonomske razloge i faktore zbog kojih moramo razvijati robno-novčane odnose i stavljati naše robne proizvođače u sve veću zavisnost od konkurencije i odnosa ponude i potražnje. On izričito pledira za takve odnose privređivanja koje karakterizira stihija i anarhija. Zadatak je ove faze razvoja da omogući i pospješi pun zamah i razvitak planiranja u radnim organizacijama i njihovim radnim jedinicama. A to se može postići samo u neograničenoj tržišnoj privredi i svestranoj konkurenciji.

Dragičević, istina, ne odbacuje sasvim društveno planiranje u smislu planiranja društvenih organa odnosno nosilaca ekonomske politike društva. Ono ima mjesta u njegovom tržišnom modelu ali samo kao element u zakonu vrijednosti. Drugim riječima, zakon vrijednosti je osnovni regulator razmjera i pravaca društvene proizvodnje i društveno se planiranje mora uklapati u njegovo djelovanje. Ono treba da podstiče pozitivna djelovanja zakona vrijednosti, a napose sve veću ekonomiju rada i stvaranje uvjeta za formiranje društvene cijene proizvodnje i prosječnog dohotka.

U daljnjim razmatranjima autor pristupa analizi unutrašnjih odnosa samoupravljanja i dolazi do zaključka da se u ovoj fazi revolucije ne smijemo zadržati samo na promjeni odnosa između radnih organizacija i organa društveno-političkih zajednica; nužne su takođe i radikalne promjene u odnosima proizvodnje unutar radne organizacije. Najznačajniji zaokret u tom prevratu čini afirmacija radničke klase u našem samoupravnom sistemu. Autor pledira za takav sistem samoupravljanja u kojem će organi samoupravljanja biti organi radničke klase kojoj će služiti svi ostali članovi radne organizacije.

Ovdje pisac posebno nastoji da razluči funkcije samoupravljanja od funkcija rukovođenja. To mu omogućava da inzistira na potrebi prerastanja naših samoupravnih odnosa u isključivo »samoupravljanje radničke klase«, te da na toj osnovi insistira na zaostavljanju kriterija za izbor i djelovanje cjelokupne stručno-rukovođeće ekipe. Ta se ekipa mora okrenuti prema radničkoj klasi i njoj račune polagati i njoj u svakom pogledu služiti. Sistem samoupravljanja radničke klase ne smije sputavati razmah njene rukovođeće funkcije; dapače mora biti takav da omogućava da se kroz afirmaciju stručno-rukovođećih ekipa formira poduzetnička avangarda radničke klase koja će biti izvanredno sposobna da je vodi u okrsjaje koji prate svako tržišno privređivanje.

Raspodjeli su posvećene dvije Dragičevićeve rasprave. On najprije razmatra relativni dohodak, tj. dohodak radničke klase i drugih pripadnika zajednice. Odnos potrebnog rada i viška rada udruženih proizvođača zaokuplja

RECENZIJE

posebno se ističe autorov dijalektički pristup koji je inače došao do izražaja i u drugim istraživanjima.

Problem dohotka pa tako i potrebnog rada i viška rada autor promatra s dvaju različitih stanovišta. Slijedeći Marxovu metodu istraživanja on najprije analizira ova pitanja sa stanovišta proizvodnje i zatim tek sa stanovišta raspodjele. I u jednom i u drugom slučaju od naročite je važnosti razlikovanje proizvodnog i neproizvodnog rada. No dok se u prvom slučaju radi o razlici između stvarno proizvodnog i stvarno neproizvodnog rada, u drugom slučaju je riječ samo o formalno proizvodnom i formalno neproizvodnom radu. Ovdje se pisac oslanja na rezultate Marxovih istraživanja, koji su naročito došli do izražaja u Teorijama o višku vrijednosti, pa njegove zaključke koristi u analizi dohotka radničke klase i drugih pripadnika naše zajednice.

Sa stanovišta proizvodnje proizvođača da je svaki rad koji je direktno usmjeren na prirodu te je odvajanja i prilagođava našim potrebama. Neproizvođač je u tom slučaju svaki rad koji je usmjeren neposredno na čovjeka. Potrebni rad je sav onaj rad u kojem proizvođač stvara sredstva o čijoj namjeni i upotrebi on neposredno odlučuje. Dijelom je to rad koji je namijenjen zadovoljavanju njegovih potreba i reprodukciji njegove radne snage, a dijelom bi trebao biti rad kojim se stvara fond društvene akumulacije u zajedničko dobro udruženih proizvođača pa prema tome i rad kojim se taj fond stvara u potrebni rad radničke klase. Ostatak radnog vremena ima i nadalje prirodu viška rada kojim se stvaraju sredstva za održavanje neproizvodnih članova društva. Autor pledira za takve odnose proizvodnje u kojima će radnička klasa odlučivati o namjeni i veličini ovog viška rada i svakog njegova dijela.

Druge su prirode problemi koji se javljaju u slučaju kada se dohodak promatra sa stanovišta raspodjele. Ovdje je proizvođač svaki rad koji donosi neki dohodak, a u potrebni rad ulaze svi izdaci što ih pripadnik društva mora snositi za svoje održavanje, za proširenje proizvodnje, za podmirivanje potreba u sferi prosvjete,

života građana itd. Ovdje se princip raspodjele prema radu mora ostvariti na svakom području, u svim oblastima društvenog djelovanja. Pisac razvija stanovište koje razlikuje raspodjelu prema radu koja počiva na konkretnom radu od raspodjele u kojoj u prvi plan izbija apstraktni rad. Treba istaći da je takav pristup problematiki raspodjele kod nas gotovo jedinstven i da je autor učinio doista pionirski poduhvat i dao osnovu od koje se mora poći ako se na ovom planu želi nešto više postići.

Osobito su važna autorova razmatranja različitih uvjeta privređivanja i svih specifičnosti koje se javljaju u raspodjeli na toj osnovi. Jedne radne organizacije privređuju i stječu dohodak putem potpune (perfektno) konkurencije; druge to postižu u uvjetima nepotpune (imperfektno) konkurencije; treće imaju monopolistički položaj u privredi; četvrte privređuju djelomično putem tržišta a djelomično putem administrativnog zahvatanja dijela društvenog dohotka; konačno peta skupina radnih organizacija posve je isključena iz tržišta i robnovčanin odnosa pa tako stiže dohodak putem dobrovoljnih davanja i administrativnog zahvatanja jednog dijela prihoda drugih radnih organizacija. Autor ističe potrebu da se ovim razlikama posveti izuzetna pažnja i da se tim specifičnostima prilagodi i sistem raspodjele prema radu.

U posljednjoj studiji ove knjige pisac razmatra odnos ekonomike i politike u sistemu samoupravljanja. On polazi od činjenice da smo u ekonomskoj oblasti razvili oblike rada i života koji sve više likvidiraju svaki monopol i postižu intenzivno privređivanje putem takmičenja najboljih programa i najvećih sposobnosti u njihovoj realizaciji. On smatra da na isti način moramo postupiti i u političkom životu društva. I ovdje je prijeko potrebno da se uklone monopolističke strukture i monopolistička ograničenja, te da se još više otvore i ubrzaju procesi koji dovode do intenzivnijeg platičkog života i afirmacije svakog čovjeka u toj sferi društvenog odnosa.

Dragičević je poznat kao originalan mislilac koji traži probleme, raspravlja o njima i u slučaju kad se radi i o najdelikatnijim pitanjima i zauzi-

ma uvijek određeni stav. To je osobito došlo do izražaja u ovom djelu. Slagali se ili ne sa njegovim zaključcima, moramo priznati da su redovito prikladnom naučnom metodom izvedeni i da najupućenijeg čitaoca potiču na razmišljanja.

U ovoj je knjizi kao i u drugim Dragičevićevim djelima došla do punog izražaja njegova erudicija i napose dobro poznavanje klasične marksističke političke ekonomije i suvremene socijalističke prakse. To mu omogućava da piše tečno i sa velikim razumi-

jevanjem i u onim prilikama kada su u pitanju komplicirani teoretski i praktični problemi. Svaki će čitalac naći u toj knjizi krug svojih interesa pa tako ona može korisno poslužiti kako onima koje interesira objašnjenje aktualnih zbivanja i daljnjih tokova našeg razvoja, tako i onima čija je pažnja strogo usmjerena na naučna istraživanja i sasvim određena angažiranja u aktualnim socijalnim prevratima i preobražajima.

Vlatko Mileta